

Keim
Farby Mineralne Sp. z o.o.
ul. Fabryczna 20C
53-609 Wrocław
tel.: (71) 711 72 89
www.keim.pl

Ambona w kościele św. Jerzego w Dzierżoniowie

Historia i konserwacja dzieła

W latach 2010–2011 przeprowadzono remont i konserwację wnętrza gotyckiego kościoła pw. św. Jerzego w Dzierżoniowie (niem. Reichenbach). Prace prowadziła firma Restoart, z wykorzystaniem farb i tynków mineralnych firmy KEIM. Z wyposażenia wnętrza na szczególną uwagę zasługuje, położona w nawie głównej, po stronie Ewangelii, wybitnej klasy ambona. Przeprowadzone w roku 2012 pod kierunkiem Ryszarda Wójtowicza prace konserwatorsko-restauratorskie ukazały piękno renesansowego dzieła.

Wszyscy dotychczasowi badacze dzieła opierali się w swych opracowaniach na jej wyglądzie po zabiegach konserwatorskich z 1859 r. oraz przemalowaniach z 1903¹. Dlatego odnosili się głównie do informacji o naturze historycznej, ostrożnie analizując jej formę artystyczną, a w oparciu o nią dokonując prób atrybucji.

Historia, opis i program oraz atrybucja ambony

Podstawowe dane dotyczące historii i fundatorów otrzymujemy z kronik miasta Dzierżoniowa. Pożar, po burzy, w dniu 23 sierpnia 1607 r. zwałił wieżę kościoła, która uszkodziła organy i ambonę². W 1609 wdowa po burmistrzu Kacprze Rädlerze Barbara (z domu Fellner) ufundowała za kwotę 100 talarów roku nową ambonę, którą poświęcił pastor Georg Faust, wygłaszając z niej 21 maja tego roku pierwsze kazanie³. W ten sposób

powstała jedna z najpiękniejszych renesansowych ambon śląskich z przełomu XVI/XVII w.

Wieloczołnowa, drewniana kazalnica z podporą w formie sześciobocznego filara z głowicą ujętą w woluty o motywie chrząstkowo-małżowinowym, spoczywa na wysokiej muruwanej bazie⁴. Jej korpus, na planie sześcioboku, przylega do filara i posiada parapet o układzie trójstrefowym. W części centralnej w arkadowych niszach przedstawione zostały postaci ewangelistów: św. Mateusza, św. Marka, św. Łukasza, św. Jana. Ponad nimi, na cokolikach i fryzach, kartusze ujęte ornamentem okuciowym. Nisze oddzielają, umieszczone na narożnikach, kompozytowe kolumnienki, pokryte ornamentem okuciowym i maureskowym oraz kaboszonami. Spoczywają one na wolutowych konsolach, zdobionych główkami uskrzydłych aniołków. Niezwykle rozbudowany baldachim został uformowany w formie trójkondygnacyjnej gloriety, podobnie jak kor-

Fotografia archiwalna ambony, rok 1909 (?).

Ambona, stan czerwiec 2012.

Ambona, detal stanu zachowania.

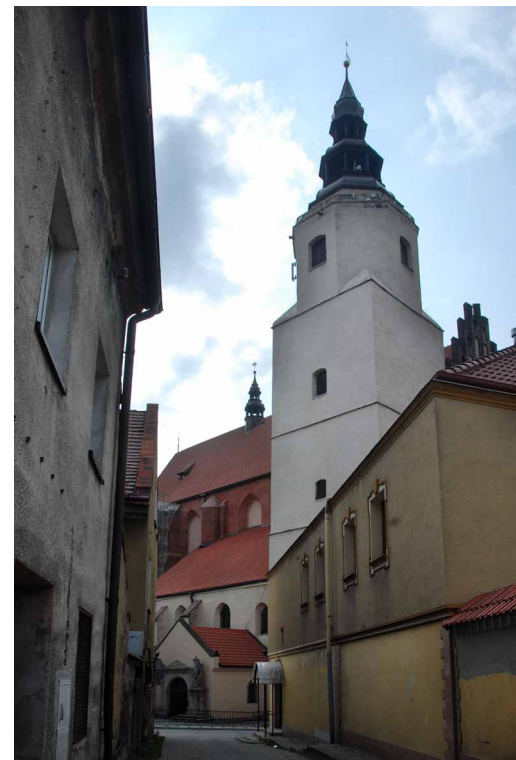
Ambona, stan dzieła po konserwacji, styczeń 2013.

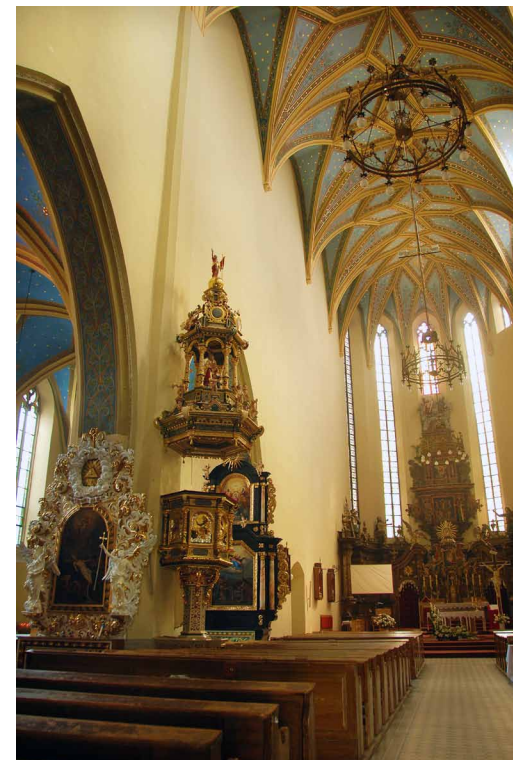
Prace konserwatorskie – usuwanie przemalowań i wypełnianie ubytków struktury.

Odsłonięte, oryginalne renesansowe opracowanie powierzchni dzieła.

Odsłonięta data 1609.

Elewacja i wnętrze kościoła św. Jerzego w Dzierżoniowie, stan obecny.

pus, na planie sześcioboku. Jej detale architektoniczne są analogiczne do tych z korpusu. Część cokołową zdobią putta z Arma Christi, w przestrzeni pierwszej kondygnacji znajduje się grupa Ukrzyżowania Chrystusa z Marią i św. Janem Ewangelistą. Powyżej, nad pękiem wolut umieszczona została na kuli figura Chrystusa Zmartwychwstałego. Później, ok. 1903 r., dodany został także zaplecek z płaskorzeźbą Chrystusa jako siewcy (obecnie usunięty)⁵. Parapet schodów lekkim łukiem oplata filar i udekorowany został płaskorzeźbionymi figurami apostołów. Bramka złożona została z dwóch ścianek, ustawionych do siebie pod kątem prostym. W części frontowej umieszczono dwupłycinowe drzwi, udekorowane kartuszami z obramieniem w formie ornamentu zwijanego, w zwieńczeniu natomiast medalion, a nad nim znajdowała się pierwotnie (zaginiona w latach siedemdziesiątych XX w.) kompozycja z pelikanem karmiącym własną krwią pisklęta.

W 2012 roku rozpoczęła się konserwacja ambony. Przeprowadzony cykl zabiegów konserwatorskich pozwolił odzyskać nie tylko jej pierwotną formę artystyczną, ale także oryginalną polichromię i wirtuozerską dekorację oraz autentyczne inskrypcje z 1609 r., za-

malowane podczas konserwacji z poł. XIX w. Dzięki temu możemy dziś pokusić się o odtworzenie oryginalnego, pierwotnego programu dzierżoniowskiej kazalnicy autorstwa pastora Johanna Fausta, który do tej pory nigdy nie był analizowany i dla wielu pokoleń stanowił zagadkę. Dzięki przeprowadzonej konserwacji okazało się, że w dzierżoniowskiej ambonie szczególny akcent położono na Łaskę Bożą jako źródło zbawienia człowieka.

Podczas prowadzonych prac odkryte zostały także dwie sygnatury i gmerk na kartuszach w trójbocznych naczółkach pod figurami putt na baldachimie. Pod figurką putta z łopatą: Constantin Döring – prawdopodobnie twórca polichromii ambony, znany bardziej jako dekorator wyrobów z cyny⁶. Pod figurką putta z kolumną napis i gmerk: Caspar Pohl oraz monogram związany z literą CP, powtórzony jeszcze raz na księdze trzymanej przez ewangelistę Łukasza. Artysta nie był dotąd notowany w literaturze, ale może być związany ze znaną rodziną rzeźbiarzy Johanna i Martina Pohl, czynnych na Śląsku na przełomie XVI i XVII wieku. Być może odnalezione sygnatury należały do kolejnych pomocników (snycerzy, dekoratorów) wykonawcy ambony Johanna Hase.

Kosz i podstawa ambony, stan przed konserwacją, czerwiec 2012.

Kosz i podstawa ambony, stan po konserwacji, styczeń 2013.

Baldachim, stan przed konserwacją, czerwiec 2012.

Baldachim, stan po konserwacji, styczeń 2013.

Odsłonięty monogram jednego z twórców ambony – Caspara Pohla.

Scena Ukrzyżowania w zwieńczeniu ambony, stan po konserwacji, styczeń 2013.

Budowa techniczna dzierzoniowskiego dzieła

Dzierżoniowskie dzieło sztuki sakralnej jest obiektem o znacznych wymiarach: wysokość do chorągwi Chrystusa ok. 9,50 m, długość kosza i balustrady ok. 5,70 m, wys. kosza ok. 1,28 m, a powierzchnia, po rozwinięciu na płaszczyznę – ok. 9 000 dm². Ambona została wykonana głównie z trzech gatunków drewna: sosnowego – elementy architektoniczne, dębowego – konstrukcja, i lipowego – elementy snycerskie (rzeźby, ornamenty). Od strony licowej elementy architektoniczne, rzeźby, elementy ornamentalne i dekoracyjne w oryginalnym opracowaniu, po przeklejeniu klejem glutynowym, zostały zagrunтовane wielowarstwowo zaprawą kredowo-klejową (szlifowaną i izolowaną), a następnie polichromowane lub nasycane lakierami lub klejem. Powierzchnię wyrzeźbionych elementów przeznaczonych pod złocenia, podobnie jak pod fragmenty polichromowane, przeklejało klejem skórny, a następnie zakładano warstwy zaprawy kredowo-klejowej (4–6 warstw). Po wyszlifowaniu powierzchnię malowano ugrowym pulmentem (na spoiwie klejowym), po czym nakładano kilka warstw (5–7) czerwonego pulmentu (pod partie przeznaczone na poler).

Oryginalne opracowanie malarskie i złocenia zachowały się rozmaicie w różnych partiach obiektu, od miejsc dość dobrze zachowanych po zachowane szczątkowo, lecz po ich odsłonięciu możliwa była rekonstrukcja zgodna z oryginałem. Polichromowane elementy architektury to dekoracje płaszczyzn o zróżnicowanym charakterze, począwszy od jednorodnego koloru, poprzez formy modelowane na srebrze, skończywszy na monochromatycznym modelunku floratur. Rzeźby polichromowano w kolorze cielistym ze złoceniami i srebrzeniami. Techniki pozłotnicze zróżnicowane: złocenia na mat i poler, srebrzenia na poler, laserunki barwne na srebrze.

Stan zachowania

Stan dzieła przed rozpoczęciem prac konserwatorskich był bardzo zły, pomimo pozornie dobrego wyglądu zewnętrznego. Podstawowe części architektoniczne: balustrada, kosz i zwieńczenie zachowały się niemal kompletnie, brakuje jednak zaplecza. Części snycerskie zachowały się niekompletnie, niektóre elementy poddawane były translokacji, co przyczyniło się również do zmian wizualnych całości obiektu. Znaczne partie drewna rzeźb i architektury w poważny sposób zniszczyły działania owadów z rodziny Annobium, struktura dzieła sztuki rozsypanywała się. Kilkakrotnie reperowana i przemalowywana ambona przed przystąpieniem

do prac konserwatorskich w roku 2012 była daleka od pierwotnego wyglądu z początku XVII w. Cała powierzchnia obiektu została niemal całkowicie co najmniej trzykrotnie przemalowana lub przezłożona i przesrebrzona, w końcowej warstwie w stylu neogotyckim (kolorystyka i metoda, w tym mazerunek – drewnopodobny). Zakryte zostały inskrypcje, pierwotne polichromie oraz złocenia i srebrzenia. Wierzchnią warstwę przed rozpoczęciem prac konserwatorskich stanowiły bardzo uszkodzone warstwy wtórne, połączone z brudem i kurzem. W większości przypadków wtórne polichromie oraz złocenia wykonano namiastkami złota, położono na brudne i nieopracowane powierzchnie, co bardzo obniżyło jakość estetyczną renesansowego dzieła. Stwierdzono ponadto groźną dla obiektu, rozszerzającą się infekcją mikrobiologiczną.

Program prac konserwatorsko-restauratorskich

Przewidywany do wykonania program prac konserwatorskich został opracowany po dokonaniu analizy stanu zachowania i budowy technicznej obiektów, a także w oparciu o własne doświadczenia, uzyskane w trakcie realizacji prac przy złożonych obiektach podobnego typu z XVII i XVIII w. Podstawowym założeniem prac konserwatorskich przy ambonie było zahamowanie procesów destrukcji, a następnie przywrócenie konserwowanym elementom ich właściwych walorów artystycznych (estetycznych), historycznych, a także konstrukcyjnych. Alarmujący stan obiektu wskazywał na konieczność podjęcia natychmiastowych działań konserwatorskich, które mogły doprowadzić do poprawy warunków jego bezpieczeństwa. W pierwszej fazie prac niezbędne było przeprowadzenie szczegółowej analizy stratygrafii warstw polichromii, rzeźb i ornamentów oraz określenie budowy technicznej poszczególnych elementów ambony.

Obiekt poddano częściowemu demontażowi, elementy architektoniczne pozostały w kościele, wszelkie części ruchome zostały zdemontowane i przewiezione do pracowni konserwatorskiej. Przeprowadzona została konserwacja i restauracja w pełnym zakresie (w tym strukturalna impregnacja uszkodzonego drewna, połączona z dezynfekcją) wraz z rekonstrukcją form ornamentów i brakujących detali, w tym atrybuty rzeźbiarskich przedstawień apostołów. Po przeprowadzeniu analizy stratygrafii warstw usunięto wtórne nawarstwienia z warstw polichromii, złocień i srebrzeń, a po opracowaniu powierzchni wypełnień przeprowadzono ich imitatorskie uzupełnienia. Odsłonięto wszystkie ukryte

pod warstwami przemalowań pierwotne inskrypcje, napisy i sygnatury oraz datę 1609. Ponadto ciekawą kwestią było odsłonięcie we wnętrzu kosza ambony malowanej kotary ze złoceniami. Powierzchnie zostały zabezpieczone warstwami werniksu końcowego. Montaż zdemontowanych elementów ambony wykonano w miejscu pierwotnym.

Program prac zrealizowano w oparciu i zgodnie z decyzją DWKZ we Wrocławiu, Delegatura w Wałbrzychu nr 767/2012, pod nadzorem ówczesnego Kierownika Delegatury mgr Barbary Nowak-Obelindy. Należy podkreślić, że skomplikowane prace konserwatorskie przeprowadzono w bardzo krótkim czasie, w ciągu 4 miesięcy.

Ryszard Wójtowicz
dyplomowany konserwator dzieł sztuki

Romuald Nowak
historyk sztuki

ks. Józef Błauciak
proboszcz parafii pw. św. Jerzego
w Dzierżoniowie

Przypisy:

¹ Hans Lutsch, Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien, Bd II, Die Kunstdenkmäler der Landkreise des Reg.-Bezirks. Breslau, Breslau 1889, s. 164; W. Schwedowitz, Chronik der katholischen Gemeinde zu Reichenbach in in Schlesien, Leipzig 1909, s. 121; Paul Wenke, Unsere Pfarrkirche ad St. Georgium in Reichenbach, Reichenbach 1921, s. 10; Ernst Hasse, Chronik der Stadt Reichenbach in Eulengebirge, Reichenbach 1929, s. 58-59; Paul Knötel, Reichenbach Blütezeit im Siegel der Kunst [w:] Schlesische Geschichtsblätter, Bd. (1932), s. 35-36; Kurt Bimler, Die schlesische Renaissanceplastik, Breslau 1934, s. 145; Jakub Pokora, Sztuka w służbie reformacji. Śląskie ambony 1550-1650, Warszawa 1982, s. 161-164, Anna Krzywańska, Dzierżoniów, seria: Śląsk w zabytkach sztuki, Wrocław 1984, s. 104-105; Dzieje architektury i sztuki [w:] Dzierżoniów. Zarys monografii miasta (seria Monografie Regionalne Dolnego Śląska), red. St. Dąbrowski, Wrocław-Dzierżoniów 1998, s. 211-212, Ewa Chabros, Marcin Siehankiewicz, Kościół i parafia św. Jerzego w Dzierżoniowie, Dzierżoniów 2009, s. 62-67; Romuald Kaczmarek, Rafał Brzeziński, Dzierżoniów. Historia-Sztuka-Kultura. Przewodnik, Dzierżoniów 2010, s. 106.

² Schwedowitz, op.cit., s. 121.

³ Georg Faust, Primitiae Nowae Cathedrae Ecclesiae Reichenbachensis, Das ist, die Erste Predig, welche Anno 1609 [...], Gedruckt zur Liegnitz, durch Nicolau Schneider [1609], starodruk w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, Oddział Starych Druków, sygn. 356778.

⁴ Ibidem, Pierwotnie podporę stanowiła figura Mojżesza w towarzystwie dwóch aniołów, zniszczona prawdopodobnie w czasie wojny trzydziestoletniej.

⁵ Pokora, op.cit., s. 162.

⁶ Alvin Schultz, Untersuchungen zur Geschichte der Schlesienschen Maler (1500-1800), Breslau 1882, s. 40 określa go jako dekoratora cyny, czynnego w 1. ćw. XVII w.